

som han indledningsvis (s. 68–69) så klart opstiller. I stedet for gennemgår han hvert forskningsbidrag som helhed, det ene efter det andet. Men derved bindes undersøgelsen i for høj grad til forskningsbidragenes skiftende problemstillinger. – Det er en utaknemmelig, men utvivlsomt nyttig og nødvendig opgave, Bjerg her har påtaget sig. Det vil i høj grad være ønskeligt, om han senere vil fremkomme med en fuldt gennemargumenteret og dokumenteret oversigt. Allerede den her foreliggende gør det klart, at en sådan er nødvendig som forudsætning for en afmytologiseret fremstilling af Køge Bugt-slaget. Der er her allerede gjort en god begyndelse.

De tre her omtalte værker er alle blevet til for at ære Niels Juels minde. De gør imidlertid også deres forfattere ære. Og den danske historikerverden kan samtidig glæde sig over, at vi aldrig har vidst så meget på et så solidt grundlag, som vi – takket være disse værker – nu ved om Niels Juel og hans berømte bedrift i Køge Bugt.

Knud J. V. Jespersen

Erna Lorenzen: Folks tøj i og omkring Aarhus ca. 1675–1850. Jysk Selskab for Historie. Aarhus, Universitetsforlaget 1975. 615 s. med ill. og bilag.¹

Et af de mange tiltalende træk ved dette omfangsrige værk er, at vi uden omsvøb og unødigt snak føres lige *in medias res*, d.v.s. at problemstilling (og dermed en antydning af den forventede løsning) straks gives og dette i forbindelse med det strengt taget personlige problem, der har givet anledning til bogen, at forf. i sit daglige virke på Købstadsmuseet »Den gamle By« til stadighed er blevet konfronteret med besøgendes spørgsmål: »Hvad er folkedragter?«, ja ikke sjældent i den mere konkrete udformning: »Hvorledes ser min hjemegns *korrekte* folke- eller egnsdragt ud?«

Derfor indledes værket naturligvis med en »historisk gennemgang« af folkedragtsbegrebets opståen, som sættes i forbindelse med den *nationale opvågnen* under og efter napoleonskrigene, men hvor man næppe kan udelukke den samtidige romantik med dens betoning af »folkeånden«, der naturligvis også måtte give sig ydre udslag i for eksempel klædedragt, hvad forf. – bestemt ikke med urette – kalder »en kommerciel udnyttelse af folks vågnende nationale bevidsthed« (s. 1).

Hvordan dette nu end forholder sig, er det dog værd at bemærke, at forf. selv viser *bag om* romantikken (eller krigspsykose-opfattelsen) med sin henvisning til Leopold von Buchs Norgesrejse 1806–08 (trykt 1810); thi en sådan udlændings rejseagttagelser bærer dog næppe præg af »nationalisme«? Allerede nu (s. 4) slås bogens these an i dennes opfattelse af, at bondens klædedragt varierer med afstanden til Christiania som afgørende faktor, d.v.s. at det fremmedartede, eventuelt ligefrem »lokale særpræg« skyldes den *tid*, det nu engang tager de nye bymoder at nå ud til mere afsides egne, og følgelig hævder han, at man i Gudbrandsdalen kan finde en næsten 100 år gammel mandsdragt (à la Mallebroks soldater).

Hele den intellektuelle og idéhistoriske baggrund kunne i og for sig nok kræve en lidt nøjere redegørelse – uden at jeg dermed skulle ønske værket mere omfattende. Jeg tror blot, at vi skal et stykke bag om 1800 for at finde oprindelsen, idet f. eks. *Nordmandsdalen* i Fredensborg Slotshave (fra 1760erne) viser en ganske tilsvarende interesse for at fremstille »folket«, ikke i laser og pjalter, men i »folkets egen dragt«, en modepræget

¹ Nedenstående anmeldelse gengiver med hovedsageligt blot redaktionelle ændringer anmelderens officielle opposition ved disputatsens forsvar 18. april 1975 (Aarhus universitet).

»folkelighed«, der vel ikke er ubeslægtet med Marie Antoinettes legen bondepige i Petit Trianon, og som i ikke ringe grad kan føres tilbage til Rousseau? (jf. antydningen s. 268).

Det ligger således lige for at erindre de berømte skotske *tartans*, der bæres til en i og for sig meget gammeldags dragtform, men som i vor tid med dens kravetøj, snustobaksdåse, sølvspænder m.m. har et tydeligt 18. århundredes præg. Men fra først af sporer man ej heller her noget egns- eller slægtspræg; efter alt at dømme er det Walter Scott-begejstringen og specielt Georg IVs besøg i Edinburgh 1822, der skaber »The great Tartan Myth«, opfattelsen, at alle og enhver skal have sin *slægtstartan*, begyndelsen til en normalisering og systematisering, der i mangt og meget virker som en nøje parallel til »folkedragtsproblematikken«.

Men vi behøver så sandelig ikke at holde os til dragterne alene. Disses brug er i vore dage især koncentreret om folkedans, d.v.s. til »folkemusik«, hvor man vist ikke behøver at være meget musikalsk for – med de variationer, som simplere instrumentering og jævner, lokalt byggede instrumenter nødvendigvis giver klang og opsætning – at kunne genkende barokkoncertens dansesuiten (menuet, rondo o.s.v.), der trofast er bevaret her, efter at højere stænder har kasseret dem som umoderne. I det hele taget turde teorien om modens nedsynkning i lavere lag (»fashion wears out more apparel than the man«) have bred gyldighed; f. eks. er dog folkeviserne forlængst erkendt som senmiddelalderlige adelsviser, og jeg har ladet mig fortælle, at megen amerikansk folkemusik har rødder tilbage i elisabethansk skønsang! Ja allerede nationalekonomiens fader Adam Smith fremhævede, at når overklassens tøj blev umoderne, havnede det hos de lavere klasser,² ganske som forf.s auktionseksempler viser det.

Og i arbejdets hovedafsnit har forf. da i fire store kapitler taget sig for at efterprøve, hvorvidt folk på landet ikke simpelthen efterligner de mere moderne byfolk, hvorefter kildematerialet gennemgås i halvtredsårsperioder, hvor oplandet sammenstilles med forrige periode i staden. Til slut anses værkets these – om ikke ligefrem dokumenteret så dog – substantielt eksemplificeret (bogens sidste og større halvdel s. 280 ff. indeholder grundmaterialet i tabellarisk form). Men hvad angår forf.s metode er dog et og andet at bemærke:

Først dog nogle roser; det glæder i allerhøjeste grad en gammel arkivar at konstatere, hvor arkivbevidste vore museumsfolk er i deres arbejde. Dette værk er bygget op over omfattende og minutøse *arkivstudier*, hovedsageligt på grundlag af skifteprotokoller, medens forf. har udvist en prisværdig forsigtighed med hensyn til anvendelsen af »sit eget kildemateriale«, d.v.s. selve de bevarede museale udstillingsgenstande. Ikke blot rettes der (s. 244) en givetvis korrekt kritik af såvel mundtlige meddelelser som af billedmateriale;³ men s. 267 fastslår forf. i selve konklusionen, at vi som regel ikke ved tilstrækkeligt om de bevarede genstandes *proveniens*, og at der f. eks. i og for sig intet er i vejen for, at meget bevaret »typisk folkedragtstøj« strengt taget kan stamme fra en købstad!

Er forf. derfor ikke glad for at inddrage museumsdragterne (som andet end illustrationsmateriale), er der dog måske her et »tøjdepot«, der tænkeligt kunne have været til nogen hjælp, nemlig Det Kgl. Teaters garderobe, hvor seneste »Spørg Århus-udsendelse« oplyste os om, at man endnu har den originale Jeppe-dragt (fra 1723) i behold,

² The Wealth of Nations (1776) 2. bog cap. III (Everyman-udg. 1947, s. 310 f.).

³ Lejlighedsvis fristes man til at formode, at forrige århundredes fotografier udlejede stadstøj til kunderne; i hvert fald har forf. ganske ret i, at billederne viser folk, som enten kunstneren eller kunderne *ønskede*, at de skulle se ud. Om Atelier-billeder se s. 3 fig. 2–3. Morsomt er billedet af en næsten »hostrupsk studentergruppe« (Schultz Danmarkshistorie V, s. 581), der viser sig at forestille bestyrelsen for de københavnske grovsmedes fagforening 1873!

i hvert fald et vidnesbyrd om, hvorledes man i hovedstaden *mente*, at en sjællandsk bonde skulle se ud. Og replikken »Min røde trøje kan du lade omgøre til lille Christoffer; det, der bliver til overs, skal Marthe have til en hue« er jo en slående bekræftelse på den iagttagelse, forf. gang på gang har gjort, med hensyn til skifternes noget tvivlsomme kildeværdi.

Også »Kjærlighed uden Strømper«⁴ beskæftiger sig med beslægtede problemer:

»Min Jesper – Liv! Farvel! dog før end jeg mig stikker
i fald du haver kær din kalemankes vest
så stå mig ej for nær, den ellers får sin rest«.

Jeg tror ikke, at der kan være nogen tvivl om, at teatret udmærket vidste, hvorledes københavnske skræddersvende m. fl. var klædt, og selvom man sidst har antruffet denne vest i 1928, har vi dog endnu regningen⁵ samt flere samtidige og tilsvarende veste i behold. Her er datering og proveniens øjensynligt sikrere end for meget museumstøj. Men selvom den i Wessels tekst som i regning og i inventarieprotokoller konsekvent kaldes *vest*, benævnes den i regiprotokollen en kalemankes *trøje*,⁶ en storartet illustration af de af forf. med rette erkendte vanskelige dragtterminologiske spørgsmål.

Men for at vende tilbage til forf.s arkivarbejde, må jeg fastslå, at mine stikprøver (måske især koncentreret om de vanskeligste læsemåder) har overbevist mig om, at hun er overordentlig kyndig i benyttelsen af dette ikke altid lette materiale. Og hvor forf. har været i tvivl om en læsemåde, har også jeg måttet sande, at det nok vil være vanskeligt at nå videre, end gjort er. Derimod har jeg et par kommentarer til litteraturbenyttelsen. Således kan man hancellere over en lidt vel bogstavelig kildetroskab, når forf. (s. 345 nr. 22 og s. 192 f.) omtaler århuslægen Franck som *licentiatus medicente*; jeg tror da nok, at hun gengiver skifteprotokollen korrekt; men har det noget som helst formål så nøjagtigt at gengive en uvidende skrifters mislykkede forsøg på at opløse en akademisk lic. med. (d.v.s. medicinæ) forkortelse. Et simpelt opslag i Kr. Carøe: Den danske Lægestand 1786–1836 viser os, at han *ikke* havde den ret sjældne licentiatgrad, samt at han faktisk hed *Francke!*

Men foreløbig nok herom; forf. vil foretage en sammenligning mellem by og land, hvilket heldigvis ikke sker ved hjælp af København, der givet har været atypisk; i stedet er valgt en større provinsby, der er betydelig nok til, at den har kunnet udgøre et eget bymilieu, og det var der langt op i 19. århundrede næppe så forfærdelig mange købstæder, der var. Til sammenligning har forf. da benyttet »godsprotokoller« (s. 614), hvilket dog mere korrekt i diverse noter benævnes skifteprotokoller. Men allerede med hensyn til udvælgelsen af Århus' agrare opland er der problemer, som tænkeligt kan bringe komparationen by-land på afveje.

Der er udvalgt 13 omegnsgodser (se kortet s. 285), hvorved vi konstaterer en tilsyneladende tilfældig, men højst besynderlig »timeglas-facon«, imod syd en koncentration i Hads herred, imod nord en større spredning, der fortsætter op mod Randers, idet forf. lejlighedsvis (f. eks. s. 137 f.) redeligt gør opmærksom på, at godserne nord for Haraldslund (d.v.s. langt de fleste) måske i nok så høj grad var orienteret imod Randers som

⁴ Jeg skal her undlade at komme nærmere ind på værket's strømpeproblematik, hvor nogle generelle bemærkninger til de spørgsmål, som de i skifterne tit og ofte ganske manglende strømper (f. eks. s. 28, 39, 54) rejser, nok havde været på sin plads, jf. det letsindige i at forsøge »statistik« (s. 204 og s. 250) på et ret »hullet« materiale.

⁵ H. Langberg, Den store satire. Kbh. 1973, s. 114 f.: tre alen sribet callemanque samt lærred og 2½ dusin hvide knapper = 3 rigsdaler.

⁶ Sst., s. 144.

imod Århus. Når vi hertil betænker, at de Hads herreds bønder havde, tør vi kalde Odder en »bistation«, et bylignende samfund i deres midte, et muligt innovationscentrum, der tænkeligt kunne fremme en udvikling, der ellers over Århus ville have taget længere tid, så bliver det et spørgsmål, hvor vigtig netop Århus by var for disse her udvalgte godser. For mig turde det være indlysende, at byens indisputable opland må være indlandet, »timeglassets« vestre (og venstre) side, trekanten mellem Skanderborg og Silkeborg, hvilket helt ignoreres i værket, så vidt jeg kan se, fordi det var *krongods*. Her lå det skanderborgske rytterdistrikt, fra hvilket vi for tiden 1712 til 1765 har ti solide bind skifteprotokoller bevaret.

Det virker, som om forf. ud fra en forhåndsindstilling om »de fortrykte bønder« à la Jeppe på Bjerget her har manglet en godsejer til at plage fæstebonden, og derfor ikke iagttaget, at den typiske oplandsbonde omkring Århus netop ikke var godsejer-, men krongodsfæster,⁷ d.v.s. at forf. gennem dette ikke-velbegrundede valg af kildemateriale har fået sin by-oplands-these til at ændre karakter og blive en noget mindre relevant købstad-gods-these.

For mig at se ville netop et samlet område som dette rytterdistrikt nok så godt have svaret til de krav, som forf. opstiller i indledningen (s. 4 ff.), bl. a. fordi vi tænkeligt her undgår en række af de skifteproblemer, som hun gang på gang anker over gennem citater af samtidens klager over sløset skiftejurisdiktion. Netop på rytterdistriktet burde vi finde den skifte-professionalisme, som antages på Marselisborg (s. 141) under henvisning til, at dette gods udgjorde et eget birk.⁸

Kan der rejses spørgsmål til udvælgelseskriterierne, er der som sagt ingen grund til at fortie, at det udvalgte materiale er solidt behandlet. Men vender vi os til den historiske kontekst, hvori forf. anbringer sine resultater, kan vi undre os over, at et arbejde, der som dette har sat sig til mål at nedgøre en traditionalistisk opfattelse, i den grad giver udtryk for en bundtraditionel samfundsopfattelse. Allerede i indledningen møder vi »det så stillestående samfund som den enkelte lokalitet må have været« (s. 4) og endnu i slutningen (s. 243) »de ofte meget sluttede samfund« og det uanset, at bogens these faktisk ønsker at påvise en så nær kontakt mellem by og land, at man overalt, hvor det vel at mærke var muligt, ønskede at følge med, d.v.s. at noget lokal- eller egnspræg netop *ikke* med nogen sikkerhed kan fastslås.

Allerede s. 6 modificeres denne ellers gennemgående helhedsopfattelse, idet stavnsbåndet jo ikke var en sogne- eller landsby-, men en godsbinding, hvilket for store godser som f. eks. Clausholm betød en binding indenfor et geografisk set ganske omfattende område, og netop selve stavnsbåndets eksistens turde forudsætte en så udpræget vandreløst, at næppe de hårdeste midler effektivt kunne stække den. Og ikke blot gjaldt stavnsbåndet som bekendt ikke for kvinderne, dog halvdelen af befolkningen som af materia-

⁷ Ligeledes fandtes der mellem Århus og Randers meget krongods hørende til det dronningborgske rytterdistrikt.

⁸ Derimod nævnes det vist intetsteds, at Clausholm (1731–1819) også var et eget birk.

I betragtning af at det ved selve bygrænsen liggende Marselisborg gods vies så megen opmærksomhed (jf. s. 141), vil jeg gøre opmærksom på den helt specielle »oplandsgruppe« af fæstebønder, der havde købstadsinstitutioner som øvrighed (og dermed skifteforvaltere), således Århus bispestol, domkirke, stiftsprovst, øverste som nederste kapellan, lector, rector, konrektor, de fem lectiehørere, Vor Frue præst samt de to hospitalspræster. Netop disse bønder i det nærmeste opland har tænkeligt haft en meget livlig kontakt med den by, hvori deres »husbonde« boede, omend det må indrømmes, at det givet spredte og fåtallige materiale ikke giver den grad af repræsentativitet som de foretagne udvalg. Om skifteprotokollerne se O. M. Hofman-Bang, Jens Sørensen og Maren Nielsdatter, 1927.

let; men netop kildematerialet viser os gang på gang, at også mændene kunne have kontakter videnom. En aftakket sergent i Mårslet (s. 167) var således født i Skåne; en (professionel) fisker i Norsminde ikke blot efterlod sig kone i Nibe (ibid.), men efter navnet at dømme var han selv derfra;⁹ ja netop den militærtjeneste, der var den officielle årsag til stavnsbåndet, kun bringe bønderkarle videnom, som den karl, der døde i Rendsborg (s. 161), ganske som Holberg lod Jeppe være veteran fra Wismar, ja der er endog kontakter til København (s. 82), dog utvivlsomt udenfor den egentlige bondestand (mon en degn eller skoleholder?).

Og selvom forf. ynder at fremhæve landbefolkningens ensartethed (s. 6 vedr. de »ret lige« vilkår i deres forhold til godset), afslører netop det fremlagte materiale de betydelige forskelle, ikke blot imellem store og små bønder, husmænd, landhåndværkere m. fl., men også det kraftige islæt af »ikke-agrarer«, således møllere, degne m. fl., der levede af, men ikke i landsbysamfundet, hvortil kommer godsbureaukratiet ligefra ridefoged med skrivere, herskabstyende, for ikke at tale om skovens folk, der påklædningsmæssigt synes at udgøre en gruppe for sig, d.v.s. at dér anes virkelig et »erhvervspræg« (jfr. f. eks. s. 160 f.).

Netop i dette værk finder jeg meget materiale til et opgør med traditionen om »den fortrykte hob« (s. 267), der sogar sammenlignes med en ulandsbefolkning, selvom vi straks efter kan trøste os, da »vi ved, at det var ikke lige galt alle steder«. Det er jo Jeppe på Bjerget-mythen, hvor man alt for ofte glemmer, at i det næste stykke var Jeppe Berg en velbjerget bonde, der endog kunne holde sønnen Rasmus til studeringer! Også hvad angår den økonomisk-historiske kontekst, kommer traditionerne til på lidet heldig måde at præge billedet. Vi kan tage udgangspunktet (s. 262) i glosen »tusk«, hvorom Store Danske ordbog skriver: »nu næppe brugeligt«; og går vi til glosens indhold, viser det sig, at forf. gentagne gange giver udtryk for, at samfundet hovedsageligt var et naturaliehusholdningssamfund, næsten et *pengeløst* samfund (hvilket sidste i vore dage ikke nødvendigvis opfattes som primitivt).

Allerede s. 7 anes en vis vaklen, idet »varebytning« ikke kan forklare de store udestående tilgodehavender, der lader et udstrakt kreditsystem komme til orde. Jeg skal indrømme, at penge- kontra naturaliehusholdning kan blive noget af et definitionsspørgsmål. Vel kan man hævde, at bonden afleverer sine produkter i købmandsgården, hvorfra han derpå hjemtager de varer, han har brug for; men afgørende er dog, at *alt* regnskabsføres og konteres i *penge*; af og til skylder bonden, lejlighedsvis kan han have penge til gode, ja ud over det strengt handelsmæssige kan de give hinanden egentlige lån (à la bankforbindelse). Hvor købmanden selv havde skibe i søen, må den bonde, der havde penge på rente hos ham, kunne opfattes som datidens »trussereder«. Men det må fastslås, at idet alt i købmandsregnskaber som i skifter opgøres i penge, var der i hvert fald tale om »pengeregnskabsøkonomi«.

Ligeså kyndigt og elegant forf. kan jonglere med de tøjtekniske termini, ligeså uheldig er det konsekvent at benævne vurderingsbeløb »priser« (s. 9 f., s. 89 o. o.). Går vi ind i detaljerne, ses forf. fornuftigvis at have studset (s. 90) over forskellen i »priser« i de to købmandsboer, henholdsvis Schous opbudsforretning 1780 og Bjerrings fallitbo 1799. Selvom allerede betegnelserne antyder en mulig forskel imellem et (mere eller mindre) frivilligt opbud og en fremtvungen fallit, er skifternes repræsentativitet naturligvis et åbent spørgsmål. Men når Schous »priser« ligger så meget højere end Bjerrings, er det vist ganske overflødig at foretage diverse gisninger (f. eks. om evt. kvalitetsforskelle).

⁹ Holger Rasmussen, Limfjordsfiskeriet før 1825 (Kbh. 1968) omtaler tilnavnet Kolbech i Nibe s. 335 og s. 343.

le), idet årstallene taler for sig selv. Schous undergang fandt sted i 1780, d.v.s. midt i den Guldbergske inflationsperiode (der tænkeligt afspejles i de høje »priser«), medens Bjerring knækker halsen i 1799, d.v.s. under en af de voldsomste handelskriser man nogensinde har set herhjemme,¹⁰ hvilket ikke blot kan have forårsaget selve fallitten, men også forklarer den manglende købelyst eller -evne, hvorfor »priserne« nødvendigvis bliver lave.

Lejlighedsvis lades vi i stikken ved forf.s ikke alt for præcise sprogbrug; når vi hører om »stervboet«, som hun ynder at benævne dødsboer, og dets »besvær« (s. 161), er vi, hvad angår Schous *gæld* på over 10.000 rdl., ude af stand til at afgøre, om han har været i bundløs gæld eller tværtimod var en driftig købmand med store kreditmuligheder, d.v.s. at gæld bør altid præciseres til enten udestående fordringer eller samlede gældsposter eller til negativ saldo (efter at indtægt og udgift er lignet og lagt ved hinanden). Men når der er tale om de vanskelige år efter 1814, er forf. (s. 216) naturligvis ganske klar over, at pris- og vurderingsbeløb kan være ganske vildledende; blot må man bestandigt erindre, at priser og vurderinger er *to* ret forskellige ting, som da også auktionerne gang på gang dokumenterer (således f. eks. s. 154, s. 158 o. o.).

At der kan være sammenhæng mellem økonomiske konjunkturer og modens luner, er blot et af de mange spørgsmål, som dette arbejde rejser. S. 176 konstateres såre nøgternt, at før 1700 dominerede de kraftigere stoffer, hvorefter lettere sorter (især bomuld m.v.) vinder frem, jf. overskriften (s. 87) »Da bomuldstøj kom i højsædet«. Men denne konstatering benyttes flere steder til en noget tvivlsom, i hvert fald lidet dokumenteret konklusion (jf. s. 45 med overskriften: Dårlige tider – ringere tøj kvalitet), at dette »stofskifte« var en økonomisk nødvendighed, fremtvunget af de slette konjunkturer.

Er forholdet dog ikke det, at netop jævne folk fortsat foretrak hjemmegjort vadmel, og at bomuld m. fl. lettere tøj ikke mindst vinder frem som et modeanliggende? Ganske vist slides de lettere stoffer givet hurtigere, men takket være de billigere priser fik man således råd til at skifte tøjet ud langt hyppigere end før, hvilket antyder, at det 18. århundredes voldsomme modeskift blev muliggjort derved, at man i ringere grad end forhen slæbte rundt på gammelt, arvet, uopslideligt klæde? Den s. 227 fremførte opfattelse, at mænd skulle være mere konservative (d.v.s. mindre modebevidste) end kvinder, modificeres heldigvis omgående med henvisning til, at mandstøjet gerne var syet af mere holdbare stoffer (jf. vore dages lidet brugte, uopslidelige herrekjoler).

Vel det største metodiske problem, som skiftematerialet indeholder, er – ikke hvad der står i protokollerne – men at tage hensyn til, hvad der *ikke* står! F. eks. skriver forf. (s. 54), at der fra 1731 optræder indtil flere kåber i samme skifte modsat tidligere, hvor der ialt blot nævnes 3 (tre) kåber, desværre lidt af en tilsløring af, at der tilsyneladende *intet* overtøj er registreret blandt Århus bys kvinder fra 1700 til 1724 (ligesom overtøjet også er yderst sparsomt op til 1700).

Men inden man begynder at overveje at anvende nogle af forf.s helt rigtige anvisninger vedrørende eventuelle skiftemanipulationer, er det værd at overveje, om ikke overtøjets fremvækst kunne være en simpel følge af de lette stoffers sejrsgang (jf. s. 87 »Billigere og lettere stoffer var sagen«). Tidligt (s. 27) antydes, at man længe i givet fald har kunnet nøjes med et *slag*, d.v.s. noget ærmeløst, man svøbte sig i, ikke som senere en *syet* kappe eller kåbe, som må have været noget vanskeligere at skjule på et skifte, og endelig (s. 99) hævdes ligeud, at de lette bomuldskjoler simpelthen kræver overtøj, i hvert fald i vort upålidelige klima, medens de svære 17. århundredes kjortler og kjol'er – der evt. kunne være pelsforede (s. 22) – ikke nødvendigvis krævede overtøj, og på bil-

¹⁰ Se bl. a. Erling Olsen, Danmarks økonomiske Historie. Kbh. 1962, s. 245 f.

ledet af arvehyldingen 1660 (s. 23) finder vi da heller ikke en eneste kvinde med overtøj!

Når hertil kommer, at ikke mindst den enkle empirekjole ca. 1800 (s. 190) kræver diverse spænder, smykker m. m., tror jeg, at den økonomiske gevinst ved at forlade de grovere (og uopslidelige) klædessorter til fordel for det bevares nok så billige bomuld, der konstant skal fornyes og som ydermere kræver overtøj samt diverse udsmykning, har været til at overse. Men når kåberne i den grad glimrer ved deres fravær i 18. århundredes begyndelse, er det værd at erindre, at under Store Nordiske Krig var ikke blot parykker og fontager beskattet, men 1717 pålagdes specielt broderede klæder en sær- afgift.¹¹

Apropos lovgivningen har forf. besynderligt nok slået ned på en af de allerseneste luksusforordninger, der faktisk er afslutningen på en tradition, som går helt tilbage til middelalderen, ved at fremhæve forordningen af 1783, d.v.s. umiddelbart før Guldbergs fald, og som vel især skulle fremme dennes senmerkantilistiske handelspolitik (s. 104). Selvom den først formelt ophævedes 1799 (mon som en art støtteforanstaltning for de netop nu kriseramte købmænd?, jf. ovf. s. 580), tror forf. vist ikke selv meget på dens virkninger. Det interessante er jo, at medens denne »middelalderlige« opfattelse af »kald og stand« går i graven på denne tid, hvor en rent økonomisk »klassesdeling« bliver nok så afgørende, så sker dette netop omkring 1800, hvor det bliver en *borgerdyd* (s. 181) at være beskeden; om det så virkelig er en så effektiv »indoktrinering«, at man efter 500 års fortsatte luksusforbud nu endeligt kan undvære dem, eller om der ikke blot er tale om en *mode à la Rousseau*-begejstringen m. m.?

Når forf. nu endelig vil have disse meget vanskeligt tolkelige luksusforordninger med ind i billedet, finder jeg den umiddelbart efterfølgende, af 1784, nok så interessant;¹² thi efter at det (s. 95) rent empirisk konstateres, at halsudskæringerne bliver stedse større, lovgives der nu imod de skrækkeligt nedringede konfirmandinder (jf. endnu Hostrups: »Skal jeg sidder med den bare – hals hos to studenter«).

I værkets indledning (således s. 5) fastslås kortfattet, at det til grund lagte princip har været at nå det bredest mulige udsnit for såvel Århus by som dens opland, idet målet er at få de »flest mulige enkeltheder inddraget i et nogenlunde stort område over et længere åremål«, men også at »en udvælgelse af skifterne har været tvingende nødvendig«. Men vedrørende denne udvælgelse synes alene rent talmæssige forhold at have ligget til grund, og som der fra Århus by er udvalgt 30 mands- og 30 kvindeskifter for hvert af de fire halvtredsårstidsafsnit, der opereres med, er der tilsvarende udvalgt 30 mands- og 30 kvindeskifter for hvert af de undersøgte 13 godser, men her vel at mærke for hele perioden 1700 (eller hvornår pågældende skifteprotokol begynder) til et stykke ind i 19. århundrede. Heraf følger, at hvor der blot er et (talmæssigt) ringere skiftemateriale til rådighed, medtages rub og stub, ja fra Kollerup er der ikke engang 30 kvindeskifter bevaret, hvorfor man må nøjes med 24 (s. 5 og s. 409). Hvor materialet er overvældende, begrænses udvælgelsen derimod til beskedne og for mig at se ofte højst vilkårlige åremål.

For Clausholms vedkommende har dette medført en koncentration af mandsskifter til perioden *efter* 1750 (s. 81), bestående af et udvalg alene fra årene 1761–63 (s. 152); og for tiden efter 1800 er der nu for såvel mænd som kvinder (s. 227 og s. 210) foretaget en tilsvarende begrænsning til årene 1801–03.¹³ Også fra Kalø er der (s. 79) et så rigt

¹¹ Se bl. a. J. Boisen Schmidt, Studier over Statshusholdningen i Frederik IV's Regeringstid. Kbh. 1967, s. 273.

¹² Schous Forordninger 27. febr. 1784.

¹³ S. 227 kaldes et spring i tid fra 1763 til 1801–03 for »henimod 30 år«; for mændenes

materiale, at »kun få eksempler« kan medtages, og hvad angår Rathlausdal efter 1800 (s. 236 f.), er antallet af skifter så overvældende, at det helt overspringes, og i stedet bringes et 30 liniers »resumé«. Og det i metoden næsten indbyggede resultat bliver følgende, at »på grund af registreringstidspunkterne« (s. 239) viser landbefolkningens moder bagud, d.v.s. er konservativ. Af gode grunde kan man dog ikke forvente, at oplandets landbefolkning allerede 1803 skal vise klare påvirkninger fra Århusmoden i første halvdel af 19. århundrede.

Jeg skal ikke give mig ud for at være specialist i kvantitativ analyse; men det forekommer mig, at den umiddelbart set meget tiltalende metode konstant pr. tidsafsnit at sammenligne de udvalgte 30 + 30 skifter fra land og by ikke har kunnet lade sig gennemføre på fuldt ud betryggende vis på det foreliggende materiale. Kun for Århus bys vedkommende finder vi de nødvendige 30 + 30 kvinde- og mandsskifter pr. tidsafsnit; men for landets vedkommende er disse skifteudvælgelser foretaget geografisk, d.v.s. pr. gods, med det resultat, at der rent tidsmæssigt optræder nogle egenartede forhold, klarest for mænd (men sandelig også for kvinder):

<i>mandsskifter</i>	<i>total</i>	<i>(i omtrentlige %-tal)</i>
før 1750	36	ca. 10 %
1750-1800	245 ¹⁴	ca. 60 %
efter 1800	109	ca. 30 %

Men hertil må vi erindre, at hele fire godser¹⁵ med godt fyrrer skifter efter 1800 rent faktisk blot er repræsenteret med skifter umiddelbart efter år 1800 (1801-03), d.v.s. at forf.s materiale vedrørende landbostanden i realiteten drejer sig om perioden 1750-1800. For dette tidsrum kan thesen efterprøves; hvad angår tidsafsnittene før som efter, turde materialet være for spinkelt til at kunne bære andet end rene eksemplificerede formodninger.¹⁶

Hertil kommer, at der for tiden før og efter 1800 næppe alene er tale om en *kvantitativ* forskel i skifterne, men formentlig også en *kvalitativ*! Det er således ganske korrekt, når forf. (s. 5) efter Johan Jørgensen fastslår, at omkring 1800 afvikles hele den gamle standsbestemte skifteret, hvilket for Århus bys vedkommende får den følge, at vi fra nu af finder ikke blot egentlige »borgere«, men også militære og gejstlige, der tidligere havde egen skiftejurisdiktion. Men dette forhold spiller sandelig også en betydelig rolle for bondeskifterne, idet det stedse tyndere materiale efter 1800 tænkeligt skal ses på baggrund af, at den jorddrotlige skiftejurisdiktion er på retur, formentlig som en direkte følge af overgangen fra fæste til selveje.

Når det således (s. 218) siges om Kollerup, at skifteforvaltningen synes *arrogant*, medens den lå under Frijsenborg (»man spildte ikke tiden på bønder«), må vi dog hertil betænke, at det mildest talt forgældede grevskab 1802 solgte Kollerup, hvorpå den nye ejer 1803 frasolgte det halve fæstegods, hvorefter følgende ejere og godsslagtere afhændede resten.¹⁷ Det virker således ganske typisk, at vi under Rodstenseje (s. 237) efter

vedkommende må det dog blive ca. 40 år, medens der for kvindernes vedkommende (smlgn. s. 125 med s. 210) dog blot er et interval på et par og tyve år.

¹⁴ Når der s. 152 omtales 255 mandsskifter, må der være tale om en (undtagelsesvis) trykfejl, jf. at det samlede antal bondeskifter (s. 5) skal give 390.

¹⁵ Constantinsborg (med 6 skifter), Hagsholm (11), Clausholm (13) og reelt også Akjær, af hvis 11 skifter blot 2 er efter 1804.

¹⁶ Når forf. (s. 210 f.) ikke kan finde en udvikling i kvindedragter efter 1800, turde dette være umiddelbart indlysende, idet skifterne her alle er fra 1801-03!

¹⁷ Danske Slotte og Herregårde 14. Kbh. 1967, s. 73 ff.

1800 blot finder to (2) fæstebønder, af hvilke den ene tilmed faktisk lige havde nået at købe sin gård, og begge før 1803; ganske tilsvarende var der fra Åkjær ingen gårdmandsskifter efter 1804, d.v.s. at medens bondeskifterne før 1800 i vid udstrækning kan hævdes at være repræsentative for »landbefolkningen« på omegnens godser, vil der efter 1800 i stigende grad være tale om et bestemt *udsnit* deraf, fortrinsvis enker, husmænd, eventuelt resterende fæstere, tyende m. m., formentlig netop den dårligere stillede del. Omvendt inddrager købstadens skiftejurisdiktion i stigende grad »standspersoner« (ved ophævelsen af de specielle skiftejurisdiktioner), såvel stiftsprovster som generaler (s. 196 ff.).

Hvad angår behandlingen af selve grundmaterialet, de godt 1000 udvalgte skifter, som forf. med så stor energi har pløjet sig igennem, er det klart, hvilken betydelig nytte hun har haft af Johan Jørgensens lille ledetråd¹⁸ i benyttelsen af dette kildemateriale. Ingen kilder lader sig jo tolke umiddelbart og forudsætningsløst; de skal og må metodisk-kritisk vejes og analyseres, og det viser sig da også værket igennem, at forf. er særdeles kyndig, hvad angår de mange faldgruber, som skiftebenyttelse kan indeholde. Blot havde det måske ikke været urimeligt, at vi selv i en nok så kort indledning var blevet gjort bekendt med alle de hertil hørende problemer, i stedet for at vi hen ad vejen præsenteres for forf.s kommentarer, efterhånden som spørgsmålene dukker op. Thi gennem læsningen af dette værk bliver vi faktisk i stand til at iklæde de Johan Jørgensenske principper kød og blod, ja man kan faktisk henover forf.s arbejde skrive en hel afhandling om skifteproblematik.

Først midt i bogen (s. 155 øverst) får vi den meget vigtige oplysning, at vi må tage højde for, at godsernes skifteforvaltere ganske bevidst har *manipuleret* med bondeskifterne, som regel ved at skabe en så stor »fiktiv« gæld, at udensognskreditorer kunne væltes af det således »insolvente« bo, en metode, der især kommer den søn eller svigersøn, der skulle overtage fæstet, til gode ved således at kunne overtage en gård uden ret store (reelle) behæftelser. Det er ikke mindst dette forhold, der bevirker, at vi så ofte må stille os yderst skeptiske overfor forsøg på at drive »økonomiske studier« på basis af skifteresultaterne.

Blot virker det lidt besynderligt i denne sammenhæng, at der (i note 5) henvises til Hans Knudsens skildring af fynske godsforhold (1929), når hovedværket herom faktisk er Sigurd Jensens afhandling fra 1938 på netop *østjysk* materiale.¹⁹ Årsagen er formentlig den simple, at Johan Jørgensen i sin ofte omtalte oversigt giver Hans Knudsen *prioriteten* for at have anført dette vigtige problem, hvorved forf. har overset omtalen af det umiddelbart efter anførte, nok så centrale arbejde af Sigurd Jensen. Og det er skade, fordi netop Sigurd Jensen betoner, at »manipulationen« ikke blot består i fiktivt at øge skiftets gæld (specielt til godset), men også i at holde *vurderingsansættelserne* så lave som overhovedet muligt, hvilket iøvrigt direkte kan aflæses, når vi lejlighedsvis også har *auktionspriserne* bevaret! D.v.s. at der nok en gang er grund til at advare imod betegnelsen »priser«, når der nu engang blot er tale om vurderinger, hvis højde bl. a. vil afhænge af, om det drejer sig om et af de skifter, hvor der skal »manipuleres«, eller eet, hvor arvingernes interesser skal varetages (hvilket forf. som god practicus da også er ganske klar over, således s. 159).

Når forf. således næsten som hovedregel går ud fra, at der har været manipuleret med skifterne (således s. 69, s. 132 o. o.), ender vi med den sikkert korrekte iagttagelse, at vi vist især har grund til at stole på fattigfolks skifter, hvor man i mangel af andre

¹⁸ Johan Jørgensen, Skifter og testamenter. D.H.F.s håndbøger, Kbh. 1968.

¹⁹ Sigurd Jensen, Det 18. Aarhundredes Bondeskifter og deres Kildeværdi. Fortid og Nutid 12, 1937-38.

aktiver har været tvunget til at koncentrere sig om tøjet! Ganske modsat velhaverboer, hvor man må give forf. ganske ret i, at man her er gået langt mere overfladisk til værks; vasketøjet er blevet hængende på snoren, laser og pjalter negligeret, og især fodtøj og specielt strømper (jf. s. 101 og s. 120) synes stedmoderligt behandlet, selvom der er tale om beklædningsgenstande, som vi ifølge sagens natur må antage, har været tilstede.

På basis af forf.s arbejde kan vi således opstille en hel fortegnelse over alt det, vi *ikke* kan vente at finde i skifterne:

1. For det første vil *ligklæderne* naturligvis gerne være holdt ude af skiftet (s. 107 hører vi ligefrem om en paryk indkøbt til kistebrug), således (s. 76) den ret usædvanlige fortegnelse over, hvad »Den sah. pige fik med sig til jorden«. Men vi bevæger os unægtelig på gyngende grund; når forf. vil hævde, at den sorte hue ligefrem har været obligatorisk for gifte kvinder (s. 70), og den alligevel ofte savnes i skifterne, er det rart med en sådan generalforklaring, at den nok har været medgivet i graven (s. 253).

2. Meget er – som Jeppes ovenciterede testamente viser det – gået direkte til børnene udenom skifteregistreringen, eventuelt nævnes kort, at gangklæderne gav afdøde sine døtre »i hendes yderste« (s. 73); og hver gang den formodede økonomisk-sociale status ikke helt giver tilsvarende resultat i tøjregistreringen, »føler man, at der i et par af hjemmene har fundet en deling sted udenom skifteretten« (s. 132, jf. også s. 83).

3. For det tredje er som ovenantydnet ikke blot de rene bagateller væk (f. eks. kunne slidt linned direkte gives til de fattige, s. 83, omtrent som dødsboer i vore dage tit og ofte overlader brugt tøj til Frelsens Hær m.v.), men måske netop værdigenstande som dragsølvet, der som løsele nemt kunne fjernes fra selve tøjet (s. 239).

Ud over som anført fattigfolk synes især »ungkarle« at blive fyldestgørende skifte-registreret (s. 195), idet disses »formue« ofte næsten udelukkende bestod i klæder, hvilket igen bidrager til, at specielt perioden efter 1800 (i Århus) kan gives overskriften »Den gyldne frihed og det meget tøj«, da totrediedele af de udvalgte Århuskifter nu hidrører fra ugifte, der ofte kan være vanskelige at placere »socialt«, da mange utvivlsomt har haft betroede stillinger som »prokurister« eller »fuldmægtige«, evt. har været godtfolks børn i en art »læreplads« (s. 208).

Da konklusionen (det engelske resumé s. 271) bl. a. fremhæver et såre prisværdigt ønske om at komme bagom klæderne til menneskene og deres baggrund, havde et lidt solidere kendskab til datidens socialforhold nok været ønskeligt. Mange bemærkninger bunder i sund fornuft;²⁰ men ikke sjældent bevæger forf. sig ind på områder, der er fulde af faldgruber.

Generelt set har forf. den – gennem skifterne opnåede – opfattelse, at håndværkerne ikke førte noget luksusliv, ja i hovedsagen bekræfter landsbyværernes fattige skifter det engelske ordsprog, at *The cobblers son is ill shoed*.²¹ Men går vi så konkret til det beskedne bo efter guldsmed Johan Plumb (11, 1722, se s. 67 og s. 315), må oplysningen om, at guldsmedene »som regel økonomisk lå i håndværkernes bund«, unægtelig tages med varsomhed, idet vi dog oplyses om, at han boede hos sin datter og svigersøn, til hvem han tænkeligt havde afstået forretningen, d.v.s. at han snarest var en art »aftægtsmand«.

²⁰ Dog kunne vi vel have været sparet for bemærkningen (s. 83) om, at konkurrencen mellem de tre møller må have været stor, da de lå lige ved siden af hinanden. Møller må nu engang ligge, hvor vandet er (jf. Femmøller), hvorfor godserne i ikke ringe grad opererede med et system af mølletvang for at sikre netop deres mølle en kundekreds.

²¹ Hverken hos vævere (s. 83) eller hos skræddere (s. 132) ses nogen overdådighed på tøj. Men når forf. (s. 224) ud fra et skiftes rigelige tøjbestand slutter, at husmand Jørgen Andersen Wibe »vistnok« har været skrædder, er denne formodning (der faktisk strider imod den anførte generelle opfattelse), siden (s. 237) blevet til vished.

Et kontrolopslag i det originale skifte²² viser, at svigersønnen fik udlagt begravelsesomkostninger samt godtgjort udgifterne ved 43 ugers kost og logi, og alligevel blev der godt 200 rdl. tilovers til arvingerne!

Kan og skal de anvendte metoder diskuteres, ligger det dog udenfor enhver tvivl, at forf. har vist sig særdeles kyndig i sin indsamling og behandling af et meget omfattende arkivmateriale. Til gengæld er det et spørgsmål, om ikke denne arkivinteresse lejlighedsvis er sket på bekostning af litteraturbenyttelsen, og det ikke blot, hvad angår den generelle historiske baggrund, men også med hensyn til benyttelsen af almindelige håndbøger, opslagsteknik etc.²³ For blot at tage et enkelt, men højst vildledende eksempel finder vi (s. 261) en omtale af *Danske Atlas 1768*, hvor notetegnet blufærdigt savnes; men s. 270 konstaterer vi, at det må være note 32, der henviser til »Danske Atlas s. 173 f.«, og først i litteraturlisten (s. 641) får den ikke-sagkyndige at vide, at der er tale om bind IV (d.v.s. bindet vedrørende Århus stift).

Men analyserer vi da indholdet af denne kildes udsagn, viser det sig hurtigt, at forf. har overfortolket den, idet der alene er tale om stands- og økonomiske forskelle i almindelighed mellem bønder, husmænd og tjenestefolk uden den (s. 261) insinuerede dragtmæssige forskel (teksten taler neutralt kun om »levemåden«). Og denne meget korte omtale skyldes vel, at den anonyme forfatter sidst i pågældende afsnit henviser til sit allerede i 1757 udsendte skrift »Oeconomiske Betragtninger om Aarhus-Stift«, d.v.s. at afsnittet må være forfattet af (ikke Erik Pontoppidan, men) den østjyske godsejer Hans de Hofman, der specielt i sit tidligere skrift bringer adskillige relevante bemærkninger om østjysk klædedragt:

Først beklager han (anf. arb., s. 30), »at Qvinderne ere til dels dovne og gider ikke stræbe med Mændene, saa at de ofte maa kjøbe det Linned og Uldet, som de selv, deres Folk og Børn skal slide«. Dernæst (s. 78 ff.) bekræfter han forf.s almindelige opfattelse, at bønderne hovedsageligt er klædt i »groft Lærred, Vadmel og Skind« (jf. overskriften s. 152); men her finder han dog lejlighed til at modificere den ovenanførte kritik, idet »Qvinde-Kjønnen fabriquerer det mesten selv«, og især hjemmefarvningen roses. Endelig slutter han med et generelt ønske om at fremme hjemmespinden, og her fremhæves specielt Hads herred som noget for sig selv, »da Qvinderne kan aarlig med deres Væve til Deels fortjene saa meget, som deres Skatter og en Deel af Landgilden kan beløbe«, med det fromme ønske om landbrugets almindelige ophjælpning (sst., s. 97): »Om alle Qvinderne (var) saa duelige som dem i Hads hd.«!, ligefrem en samtidsbekræftelse på forf.s gentagne formodning (f. eks. s. 237), »at de Hads Hds. bønder vitterligt var noget for sig selv påklædningsmæssigt set«.

Ikke mindst på denne baggrund har vi med forf. grund til at undre os over, så forholdsvist sjældent *væve* m. m. optræder i skifterne (således undtagelsesvis s. 73 og s. 137). Men s. 136 undrer forf. sig over, at skiftet her omtaler en *vævestol*, »men en væv omtales ikke«! Medens forf. (s. 217) synes at være fuldt ud klar over, at en »væveskammel« er et tilhørende redskab (en art trædebrædt), lades vi helt i vildrede, hvorvidt »stolen« evt. var et siddemøbel? Forholdet er dog det simple, at »væv« egentlig var betegnelsen for »resultatet« = det vævede, medens redskabet som sådan strengt taget hed *vævestol* (jf. *nodestol*, *elevatorstol* m. fl. sammensætninger).

²² Skifteprot. i NLA.

²³ Vedrørende Hans Grams breve (cit. note 6 til s. 114, jf. s. 124) skal man om i litteraturfortegnelsen for der at konstatere, at der ikke er tale om den egt. brevudgave (af 1907), men de tilfældige, enkelte breve, som udgaves 1843 i *Historisk Tidsskrift*. Forøvrigt rummer brevet – terminologiproblemerne taget i betragtning – mere af interesse end det citerede, idet Gram (mon spøgefuldt) kalder sin slåbrok for »en natkjortel«.

Som ovenanført er det af skiftejurisdiktionelle årsager sjældent, at stands- og rangs-personer optræder i Århus før 1800; men måske netop derfor er det besynderligt, så lidt forf. har gjort ud af at identificere disse. Det har ganske vist været også mig umuligt at finde noget som helst om den påklædningsmæssigt spændende generalmajor von Gull (s. 196 ff.). Men netop dette, at han *ikke* lader sig genfinde i Hof- og Statskalender m. fl. »Etater«, bekræfter for mig at se den antydning, der findes i selve skiftet (jf. s. 355), at han, der havde en broder, som var kaptajn i den hannoveranske hær, d.v.s. i en under Napoleonskrigene opløst statsdannelse, var en fremmed fugl, der under tidernes forviklinger havde fundet et asyl i Danmark og således gav det lille Århus et pust af den store verden (og dens moder).

Jeg bryder mig ikke om betegnelsen »søkaptajn« (s. 60), selvom det muligvis er korrekt citat fra kilden og i hvert fald fortæller, at manden ikke tilhørte hæren. Han var nu engang orlogskaptajn (også udenfor værkets tema findes terminologiproblemer). Som ikke sagkyndig studsede jeg over, at *flåden* skulle have haft *røde* officersuniformer, men et simpelt opslag²⁴ bekræftede, at dette faktisk var tilfældet i den korte periode 1723 til 1749 (d.v.s. »søkaptajnens« dødsår). Endnu pudsigere er dog hans »engelske habit« (som forf. bestemt ikke gør til et forvarsel om den først i følgende århundrede velkendte engelske dominans indenfor herremoden). Atter viser et simpelt opslag i Topsøe-Jensen og Marquards fremragende biografiske værk, at den 1749 afdøde Emanuel Schmidt (som så mange andre) havde været en tid i fremmed, d.v.s. i engelsk tjeneste 1731–34, hvilket igen kunne antyde, at den lave vurderingsansættelse eventuelt skyldtes, at tøjet var temmelig gammelt. Endelig turde selve eksistensen af et officersskifte i Århus rent teknisk kræve en forklaring, at Schmidt var indrulleringschef for det østjyske distrikt fra 1740 med *bopæl* i Århus, d.v.s. at den lokale skifteret kollegialt elskværdigt »registrerer« hans ejendele, medens den egentlige skiftebehandling naturligvis skete ved de rette myndigheder i København.²⁵

Ligeledes kunne forf. have skånet os for den (s. 118) udtrykte tvivl, hvorvidt den 1796 døde major Nissen tilhørte borgervæbningen (jf. at hans bo skiftedes ved stadens jurisdiktion) eller var professionel militær som sin søn. Atter kan et simpelt opslag (i Hirsch' officersværk) hjælpe, idet her anføres en major Johan Nissen fra 1. jyske, d.v.s. århusianske infanteriregiment, der afskedigedes 1795, d.v.s. året før sin død; men som »pensionist« kunne han vel nok blive »borgerligt« skiftet.²⁶

Men når det gælder byens egne folk, har forf. haft god hjælp af Anna Thestrups »Eligerede borgere i Århus« (1964), hvorfor det turde være en besynderlig mistænkeliggørelse af Maren salig rådmand Thøger Kjersgaards (s. 48) at hævde, at betegnelsen *borgmesters enke* »må være noget af en tilsnigelse«, når rådmanden ved sin afgang fra

²⁴ F. eks. H. Barfod, *Vor Flåde I*, s. 298.

²⁵ A propos søens folk studsede jeg over det ofte gentagne, at *røde* arbejdsskjorter var karakteristiske (f. eks. s. 67 og s. 122), indtil de i 18. årh. så småt begyndte at vige for blå (s. 123). Traditioner, eller litterære konventioner, er sejlivede; først nu fattede jeg en bemærkning i min barndoms Peder Most (1901), hvor de som døde ansete drenge Peder og Fritz ved hjemkomsten modtages af deres gamle skibskammerat Ole Vante, der kom i *sin røde skjorte* ligefra skibsværftet, hvorved forfatteren (med rette eller urette) har villet understrege arbejdstøjet, at han kom, som han gik og stod.

²⁶ Vedr. den »fattigfine« officersdatter jomfru Heusner (s. 193) dokumenterer Hirsch reelt forf.s formodning, men giver ydermere en spændende baggrund, idet faderen Martin Heusner egt. var *norsk*, men under krisen 1760 tilkommanderet den danske hær, der stod opmarcheret imod Rusland. Her blev han lidt hastigt gift og efterlod ved sin død 1773 enke og fire uforsørgede døtre, der (som anført) modtog pension af postkassen.

magistraten 1739 opnåede *rang* og sæde som borgmester, et eksempel på, at ikke blot klæder gav udtryk for den honette ambition.

Men lad mig her til slut slå fast, at forf. fortjener megen ros for sin pionerindsats, som den første i større sammenhæng at forsøge et videnskabeligt dokumenteret slag imod folkedragts- eller snarere egnsdragt-mythen. Det er en overordentlig stor arbejdspræstation, og vi må glæde os over, at der ud af en særdeles sagkundskab vedrørende tøjer, moder, dragtbestanddele etc. er kommet denne smukke bog. I et så omfattende værk bygget op over tusindvis af småbitte detaljer vil der uundgåeligt være et og andet, der lader sig diskutere, om ikke ligefrem kritisere. Specielt har forf. haft den bedste vilje til at underkaste skifterne den kritiske prøvelse, som nu engang er en forudsætning for, at de kan tolkes, selvom det nu og da kan diskuteres, hvorvidt denne kritik er ført til bunds.

I denne sammenhæng forekommer det mig et held, at hovedthesen faktisk er *negativ*, målet er primært at *modbevise*, falsificere eller afvise den gængse folkedragtsopfattelse. Fornuftigvis søges dette gjort ved at opstille en ny, positiv these, tør jeg kalde den modernedsynkningsteorien med tids- og afstandsforhold som udslagsgivende faktorer. Vel er denne opfattelse solidt eksemplificeret, men vist ikke 100 % dokumenteret. Omvendt kan vi hævde, beskedent udtrykt, at vi på grundlag af forf.s materiale for Østjyllands vedkommende *ikke* finder ret meget hold i den traditionelle egnsdragtopfattelse (s. 265: »Der kan i Østjylland ikke påvises noget, som taler for, at man udover i hovedtøjerne har haft specielle egnspræg«). Blot må jeg i min afsluttende lykønskning desværre advare forf. imod at tro, at dette storværk vil ændre ret meget i den »folkelige« eller traditionelle opfattelse; som *Encyclopædia Britannica* resigneret slutter sin artikel *tartan*: »stadig fortsatte bestræbelser på at eksplodere mythen i den historiske sandheds interesse er mislykkedes – de forløbne 150 år har nu skabt sin egen fast etablerede tradition«, og den er jo faktisk også et stykke historie.

Troels Dahlerup

Bent Jensen: Danmark og det russiske spørgsmål 1917-1924. Dansk Ruslandspolitik fra bolsjevikkernes magterobring til anerkendelsen af det bolsjevikkiske regime de jure. Jysk Selskab for Historie, Århus. Universitetsforlaget 1979. 598 s.; engelsk resumé.

Den videnskabelige forskning af dansk historie i dette århundrede kom relativt sent i gang. Først i de sidste årtier har et antal forskere koncentreret deres interesse om disse for Danmarks udvikling overordentlig betydningsfulde årtier. Dette gælder såvel de skelsættende ændringer i det danske samfunds indre forhold, som Danmarks forbindelser med den øvrige verden. Denne afhandling, hvormed Bent Jensen erhvervede den filosofiske doktorgrad ved Københavns universitet, indtager en smuk placering blandt denne voksende række samtidshistoriske arbejder på vore reoler. Det sidestærke værk er en dybdepløjning af et betydningsfuldt tema, koncentreret om danske synspunkter og interesser, men skildret på international baggrund. Faghistorikerne har hidtil kun perifert beskæftiget sig hermed. Andre har på grund af dets formodede betydning i den politiske debat kastet sig over emnet. Dette gælder først og fremmest den kommunistiske skribent og politiker Kai Moltke, som Bent Jensen i forordet til sin afhandling takker for at have været sin »provokator«. Vurderet efter den bog, som Kai Moltke fik skrevet før sin død, syntes han ikke at have været smigret over denne karakteristik. Intet kan imidlertid være så fremmede for forskningen som en provokation, der igangsætter nye vurderinger. Om provokatoren overbevises af resultaterne heraf er en anden sag. Den ortodokse politiker bliver det næppe.

Kai Moltke og andre politisk engagerede, som har beskæftiget sig med Danmarks for-